

'Tot de secrete saecke vande Zee'. Geheimhouding en besluitvorming tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667)

Ferry Gouwens

Het is vrijdagmiddag 6 februari 1670. Willem Hoppevelt, onderklerk van het gewest Friesland, strompelt behoorlijk dronken al vloekend en tierend de benedenkamer van de griffie van de Staten-Generaal binnen. Na enige tijd gaat hij op de vloer zijn roes uitslapen, waarop een van de andere onderklerken besluit hem te fouilleren. Hoppevelt blijkt meerdere originele staatsstukken op zak te hebben, vuil en gescheurd. Uit het onderzoek dat daarop volgt blijkt dat Hoppevelt niet de enige is die zo met de staatsstukken omgaat; een heel netwerk van nieuwsleveranciers wordt ontrafeld en de griffie blijkt zo lek als een mandje.¹ Welkom op het Binnenhof van de zeventiende eeuw.

'Evenals de gehele absolutistische theorie bleek ook het streven naar een onbeperkte geheimhouding van staatszaken niet meer te zijn dan het zoeken naar de graal,'² aldus Guido de Bruin. Het was ook bijna een onmogelijke taak om beladen informatie volledig aan het oog te onttrekken doordat de vraag naar nieuws in het vroegmoderne Europa sterk toenam. Het aantal gezanten, geheim agenten, drukkers en nieuwsleveranciers groeide en er waren altijd personen die bereid waren om informatie te verkopen tegen de juiste prijs. In de Republiek was het niet anders. Sterker nog, het Binnenhof stond erom bekend dat nieuwtjes overal te koop waren en dat klerken originele staatsstukken in hun bezit hadden. Er zijn nog talloze voorbeelden te bedenken waarbij de geheimhouding niet kon worden bewaard, maar het kon ook anders.³

Zeker in oorlogstijd was de behoefte om bepaalde zaken aan het oog van onbevoegden te onttrekken groot en in de zeventiende eeuw gebeurde het slechts zelden dat de Republiek niet ergens in een conflict betrokken was. Hierdoor steeg ook de werkdruk van de Staten-Generaal. Hoewel de Hoog Mogende Heren hierop besloten om het ambtelijk apparaat uit

¹ G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (s Gravenhage 1990) 471-472.

² De Bruin, *Geheimhouding*, 602.

³ Zie bijvoorbeeld de case studies bestudeerd door Guido de Bruin: *Ibidem*, 444-523.

breiden, bleek dit niet afdoende en moest de werkwijze van de Staten-Generaal worden veranderd. Steeds meer staatszaken werden gedelegeerd aan commissies, kleine groepen die met de meest uiteenlopende taken werden belast. Naar deze groep is al enig onderzoek gedaan.⁴ Deze studies geven echter alleen een zeer algemeen beeld van de werking van deze commissies; een gedetailleerde case study ontbreekt.

In dit artikel wordt dieper ingegaan op de geheimhouding en besluitvorming van staatszaken ten tijde van de Tweede Engelse Oorlog door de commissie voor geheime maritieme zaken onder de loep te nemen. In de Tweede Engelse Oorlog was de Republiek in staat om de Engelse vloot op de knieën te krijgen nadat de Staatse vloot de Engelsen een genadeloze klap toediende: de Engelse vloot te Chatham werd grotendeels verbrand en het vlaggenschip de *Royal Charles* mee terug gesleept. De vraag rijst hoe en in hoeverre het mogelijk was om bij deze maritieme actie de geheimhouding te bewaren, daar waar totale geheimhouding een utopie leek. Om antwoord te geven op deze vraag is gebruik gemaakt van de verballen van de commissie, de resoluties van de Staten-Generaal, de correspondentie tussen Johan (1625-1672) en Cornelis de Witt (1623-1672) en het scheepsjournaal van Aert Jansz van Nes (1626-1693) tijdens de Tocht naar Chatham.

Het (geheime) commissiewezen in de Staten-Generaal

Dat het in de Statencolleges in de Republiek zo moeilijk was om zaken geheim te houden had vooral te maken met het ontbreken van een centraal gezag. Een uitvloeisel daarvan was dat het besluitvormingsproces over een groot aantal schijven ging, waardoor er veel personen bij betrokken waren. Het deed de Engelse reiziger Fynes Moryson (1566-1630) al eens verzuchten: 'If businesse were so to be dispatched, no doubt great difficulty

⁴ Zie bijvoorbeeld: J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (Groningen 1990) 91-94, 199-201; J.H. Grever, 'Committees and deputations in the Assemblies of the Dutch Republic 1660-1668', *Parliaments, Estates and Representation* 1 (1981) 13-33; De Bruin, *Geheimhouding*, 139-163 en 251-254; F. Gouwens, 'Johan van Reede van Renswoude. Een Utrechtse edelman en zijn politieke netwerk in de Republiek (1634-1682)', *Virtus. Journal of Nobility Studies* 21 (2015) 37-58: 52-54.

would arise in all particular actions'.⁵ Het collegiale, decentrale staatsbestel kon in combinatie met de praktijk van ruggespraak en de behoefte aan het bereiken van een consensus over de meeste staatszaken onmogelijk goed werken. Het was op het eerste gezicht ook een wonder dat er iets van waarde tot stand kon worden gebracht. Zeker in tijden van oorlog had de Republiek een grote behoefte aan een sneller en efficiënter besluitvormingsproces, waarbij de geheimhouding beter kon worden bewaard. Overleg over concrete zaken werd in de zestiende en zeventiende eeuw daarom steeds meer gedelegeerd aan commissies. Het commissiewezen zou zich in de loop van de zeventiende eeuw door haar succes ontwikkelen tot een onmisbaar gebruik in het staatsbestel.

Deze commissies, ook wel besognes genoemd, verschilden in grootte, taakomschrijving en levensduur. Daarnaast werden het er in de loop van de zeventiende eeuw steeds meer; waren het er rond 1600 50 per jaar, rond 1625 waren het er al 250 per jaar en omstreeks 1650 maar liefst 350 per jaar. Ook het ledental van de commissies werd groter: in de jaren twintig van de zeventiende eeuw had 70% van de commissies een ledental van 1-3 personen, maar in de jaren veertig was dit nog de helft. Commissies van 7-8 leden hadden in 1625 een aandeel van 15%, maar een aandeel van 28% in 1650.⁶ Ook moet er een scheiding gemaakt worden tussen beleidsvoorbereidende en adviserende commissies aan de ene kant en de beleidsuitvoerende commissies aan de andere kant. De beleidsuitvoerende commissies waren vaak in de vorm van deputaties in zowel binnen- als buitenland. In de praktijk kwam het ook geregeld voor dat een adviescommissie naderhand de opdracht kreeg haar eigen advies daadwerkelijk uit te voeren.⁷

Na 1650 doemden voor de eerste maal vaste commissies op in de Staten-Generaal, waarvan de besognes voor militaire zaken, buitenlandse zaken, maritieme zaken, de financiën en de handelscompagnieën de belangrijkste waren. Voor bijna elk land waar de Republiek contacten mee onderhield werden commissies samengesteld. Deze waren weliswaar niet

⁵ J. Pollmann, 'Eendracht maakt macht. Stedelijke cultuuridealen en politieke werkelijkheid in de Republiek' in: D. Bos, M. Ebben en H. te Velde ed., *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2011) 134-151: 135.

⁶ S. Groenveld, 'De institutionele en politieke context' in: J.Th. De Smidt e.a. ed., *Van tesorier tot thesaurier-generaal: zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 55-88: 64

⁷ Groenveld, 'De institutionele context', 64-65.

voortdurend in vergadering, maar verschenen geregeld op het politieke podium, al dan niet in een veranderde samenstelling, waardoor zij toch een redelijk duurzaam karakter kregen.⁸ Onder het stadhouderlijke bewind van Frederik Hendrik kwamen de ‘secrete’ besognes opzetten, die in de regel uit negen personen waren samengesteld: twee Hollanders, één uit elk ander gewest en ten slotte de griffier. Samen met een geheime commissie droeg de stadhouder zorg voor de voorbereiding op de komende veldtocht. De leden van deze commissies werden door de stadhouder zelf uitgekozen, al was hij afhankelijk van wie er toevallig aanwezig waren. Tijdens veldtochten vergezelde de commissie de stadhouder als militaire deputatie, de zogenaamde gedeputeerden te velde. Onder Frederik Hendrik kregen deze deputaties regelmatig volmachten.⁹ Zo zorgde het geheime commissiewezen voor een kleinere groep ingewijden en een minder omslachtig besluitvormingsproces.

In de jaren veertig van de zeventiende eeuw besloten de Staten-Generaal, met de Staten van Holland als katalysator, om de volmachten van de secrete besognes sterk in te perken. Alle commissies kregen vanaf 1643 van de Staten-Generaal strikte instructies mee, waarbij de gedeputeerden het verbod kregen om eigenmachtig op te treden bij belangrijke zaken. Dit ging ten koste van de macht van de prins van Oranje, die tot dan toe het geheime commissiewezen had gedomineerd. Mogelijk speelde het naderende einde van de strijd tegen Spanje een rol. Begin jaren veertig werd de behoefte aan vrede steeds groter, terwijl van Frederik Hendrik niet kon worden verwacht daar een voorstander van te zijn; de politieke macht die hij bezat was gebaseerd op zijn functie als kapitein-generaal van het Staatse leger. In de secrete besognes vond daarnaast een machtsconcentratie plaats in de persoon van Frederik Hendrik, tot steeds groter wordend ongenoegen van Holland. Holland eiste met het aan banden leggen van de geheime commissies de ruimte op die de stadhouder prijs moest geven. Zowel op het terrein van de buitenlandse als die van de militaire zaken, waar de secrete besognes opereerden, speelden de geheime commissies slechts als adviescollege nog een rol. Deze situatie zou tot het uitbreken van de Tweede Engelse Oorlog standhouden.¹⁰

⁸ A.Th. van Deursen, ‘Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780’ in: D.P. Blok e.a. ed., *Algemene geschiedenis der Nederlanden* 5 (Haarlem 1980) 350-387: 353-354; De Bruin, *Geheimhouding*, 251; Grever, ‘Committees’, 17.

⁹ De Bruin, *Geheimhouding*, 251-254.

¹⁰ Ibidem, 251-259.

Na de Grote Vergadering van 1651 kreeg het reguliere commissiewezen een vastere vorm. Het aantal leden kwam in de belangrijkste besognes op acht te staan, al kon het aantal fluctueren. Twee van de acht kwamen uit Holland, één uit elk ander gewest. Het Hollands overwicht in de Staten-Generaal kwam zodoende ook tot uiting in de bezetting van de commissies. De besognes waren in zekere zin een weerspiegeling van de machtsverhoudingen op het niveau der Generaliteit. Als hoogste in rang kreeg Gelderland – Gelderland was immers een hertogdom – het privilege om de presidenten te leveren van de commissievergaderingen. De presidenten waren degenen die de agenda opstelden voor de beraadslagingen, wat hen in theorie een grote vrijheid gaf ten aanzien van de Hollandse afvaardiging. In de praktijk was het echter vaak de raadpensionaris die informeel als voorzitter optrad.

De geheime commissie ‘tot de secrete Saecken vande Zee’

Op 3 april 1665 namen de Staten-Generaal het besluit om een geheime commissie samen te stellen om de uitreding van de Staatse vloot te bespoedigen. Het aparte karakter van dit besogne lag met name in zijn taakomschrijving; anders dan bij andere commissies van de Staten-Generaal kreeg het ‘besoigne tot de secrete Saecken vande Zee’ een absolute volmacht mee van Hare Hoog Mogende Heren. In de praktijk kwam het erop neer dat de commissie de taken uit kon voeren ‘sonder verdere ruggespraeck daer over te houden, ofte daer van aen haer Ho; Mo; nader rapport te doen’.¹¹ Dit had tot gevolg dat de groep ingewijden zo klein mogelijk werd gehouden. De kans dat er informatie naar buiten kwam, werd op die manier verkleind en het proces van besluitvorming werd zo dan ook minder stroperig. Het is immers gemakkelijker om een unaniem besluit te nemen als de groep uit een klein aantal mensen bestaat.

Volgens de resolutie van 3 april bestond de commissie uit Johan de Witt, Rudolph van Ommeren († 1689), Cornelis Witsen (1605-1669), Bonifacius van Vrijbergen (?-?), Gijsbert van der Hoolck († 1680), Willem van Haren (1626-1708), Zeger van Regteren van Almelo (1623-1674) en Hendrik Ludolph Gockinga (1624-1699).¹² Van Ommeren fungeerde in

¹¹ Nationaal Archief, Archief Staten-Generaal (hierna: NA, SG), inv. nr. 3271. Resoluties 3 april 1665.

¹² NA, SG, inv. nr. 3271. Resoluties 3 april 1665.

principe als president van het besogne, aangezien hij de afgevaardigde was van Gelderland. Verder waren er twee Hollanders, namelijk Johan de Witt en Cornelis Witsen en één uit elk ander gewest; Van Vrijbergen uit Zeeland, Van Haren uit Friesland, Gockinga uit Groningen, Van Regteren van Almelo uit Overijssel en Van der Hoolck uit Utrecht. Met twee gedeputeerden in de commissie had Holland reeds vanaf het begin een klein overwicht op de andere gewesten, omdat, anders dan bij de vergaderingen van de Staten-Generaal, niet per gewest werd gestemd, maar per hoofd.¹³

Een geheel vaste samenstelling had de commissie in de oorlogsjaren niet. Waar Van Ommeren in 1665 nog als president fungeerde, daar nam Rutger Huijgens het stokje over in 1666. Helaas overleed Huijgens dat jaar, zodat Van Ommeren in 1667 weer als voorzitter optrad. Hoewel de resoluties uit 1666 geen uitsluitel geven, kan uit de verballen van datzelfde jaar worden opgemaakt dat de commissie in 1666 bestond uit Huijgens, raadpensionaris De Witt, Witsen, Van Vrijbergen, Van der Hoolck, ene N. Cann, een zekere Coeverden en Gockinga. In 1667 namen De Witt, Van Ommeren, Johan Meerman (1624-1675), Van Vrijbergen, Van der Hoolck, Johannes van Scheltinga († 1669), Elbert Anthony van Pallandt (1637-1701) en Gockinga zitting in de commissie.¹⁴ Als de drie namenlijsten naast elkaar worden gelegd, kan worden geconcludeerd dat er wel sprake was van enkele verschuivingen, maar dat er ook een zekere continuïteit te bespeuren valt. Een aantal namen bleef namelijk elk jaar terugkeren: De Witt, Van Vrijbergen, Van der Hoolck en Gockinga. Daarnaast hadden zowel Witsen als Van Ommeren twee van de drie jaren zitting in het besogne.¹⁵

Het gebeurde echter ook dat slechts twee personen aanwezig waren. Dit was bijvoorbeeld het geval op 4 juli 1666, toen alleen Johan de Witt en Gijsbert van der Hoolck aanwezig waren. Het interessante aan dit voorbeeld is dat er die dag een brief geschreven werd naar luitenant-admiraal De Ruyter (1607-1676) om hem op de hoogte te stellen van 'd'ingecomen kondtschappen van seecker persoon naer Engelandt gesonden, ende van

¹³ De Bruin, *Geheimhouding*, 144-145.

¹⁴ Deze samenstelling baseer ik op het verbaal van 1666 de resoluties van 25 maart 1667: NA, SG, inv. nr. 9248-9249 (1666) en 3275 (1667).

¹⁵ Daarnaast schoof Johan van Reede van Renswoude (1593-1682) op 22 april 1666 bij de vergadering aan, omdat 'seeckere secrete advisen bij hem becomen' waren. Dit was echter een uitzondering.

daer weder gekeert'.¹⁶ Deze 'seeckere persoon'¹⁷ kwam die dag verslag doen van zijn spionagetrip naar Chatham en Gravesend. Hem was opgedragen

om bij eijgene gesicht ende ondervindinge rechte kennisse te nemen vande macht, gelegentheijt ende 't verblijf der Engelsche schepen van oorloch, refererende dat hij tot Chattam heeft gevonden seven cloecke oorlochscheppen, gemonteert van 50 tot 60 stucken, off daer omtrent, die gansch reddeloos ende seer ontramponceert waren¹⁸

Het was waarschijnlijk zo dat door de spoed waarmee het bericht naar De Ruyter gezonden moest worden, de tijd ontbrak om de gehele commissie bij elkaar te krijgen. Een dag ervoor was de gehele commissie namelijk wel aanwezig bij de deliberaties, waarbij de instructies werden geformuleerd voor de komende campagne ter zee. In elk geval wordt duidelijk dat de commissie zelfs met twee personen bevoegd was om beslissingen te nemen, ook al betreft het hier slechts het schrijven en verzenden van een korte, zij het belangrijke, brief. Dat er slechts twee personen aanwezig waren bij een vergadering was een uitzondering, maar een aantal van drie of vier kwam tussen mei en juli 1666 met enige regelmaat voor. Dit was ongetwijfeld extra bevorderlijk voor een soepel verlopend besluitvormingsproces, omdat eventuele tegenstellingen sneller uit de wereld geholpen konden worden. Het geeft aan dat het besogne te allen tijde in staat was om het besluitvormingsproces op gang te houden.

Een proces van machtsconcentratie

Reeds in de jaren dertig van de zeventiende eeuw had Maarten Harpertsz Tromp (1598-1653) bij de Staten-Generaal erop aangedrongen om gedeputeerden naar de vloot te sturen ter ondersteuning van de hoofdofficieren. Waarschijnlijk was dit idee afgekeken van de organisatie van het landleger, waar al eerder sprake was van gedeputeerden te velde.

¹⁶ NA, SG, inv. nr. 9249. Verbaal 4 juli 1666.

¹⁷ Waarschijnlijk was deze 'seeckere persoon' Herman Ghijsen, een Dordtse koopman. Deze had namelijk al iets dergelijks ondernomen in 1664 op verzoek van De Witt: H.H. Rowen, *John de Witt. Statesman of the 'True Freedom'* (Cambridge 2003) 94.

¹⁸ NA, SG, inv. nr. 9248. Verbaal 4 juli 1666.

Nadat de vloot voor de eerste maal in 1665 gereed was om de Engelse vloot op te zoeken, kwam bij Johan de Witt al het idee op om regeringsfunctionarissen mee te sturen op de vloot, zoals Tromp enkele decennia eerder had geopperd.¹⁹ Waarschijnlijk sproot dit idee voort uit het weinige vertrouwen dat in Jacob van Wassenaer van Obdam (1610-1655) werd gesteld, na het sneuvelen van Tromp de bevelhebber van de vloot. De Staten-Generaal en de Staten van Holland wezen het idee echter resoluut van de hand. Om de onbekwaamheid van Obdam alsnog op te vangen, werd de vlootvoogd omringd door de meest ervaren en competente officieren die op dat moment op de vloot dienden, zoals Cornelis Tromp (1629-1691), Egbert Kortenaer (1604-1665) en Johan (1600-1666) en Cornelis Evertsen (1610-1666). De zeeslag bij Lowestoft eindigde echter in een forse nederlaag. Onder meer Obdam en Kortenaer sneuvelde. Twee dagen na de nederlaag was de commissie weer op pad om de vloot binnen te halen bij de rede van Texel. Het was duidelijk dat er iets moest veranderen.²⁰

Was het verlenen van volmachten ‘sonder ruggespraeck’ al uniek te noemen, vanaf mei 1665 kwam een proces van machtsconcentratie op gang dat veel verder ging dan het verlenen van volmachten die alleen betrekking hadden op het instrueren van de hoofdofficieren en het bepalen van het rendez-vouspunt. Het idee van Tromp om de vlootvoogden te ondersteunen door afgevaardigden op de vloot mee te laten varen, werd nu werkelijkheid. Op 25 juli 1665 werd de resolutie aangenomen die bepaalde dat drie afgevaardigden van de Staten-Generaal mee zouden gaan op campagne, te weten de maar liefst 73 jaar oude Rutger Huijgens en de raadpensionaris De Witt, tegen de zin van de Staten van Holland (en zijn vrouw!).²¹ De Staten van Zeeland verzochten daar zelf Johan Boreel aan toe te voegen, die niet in de commissie voor maritieme zaken zitting had, wat werd goedgekeurd.²² De deputatie moest op eenzelfde wijze gaan functioneren, ‘als daerop de heeren haer Ho; Mo; Gedep(uteerde)n met den Leger vanden Staet eertijts plachten te Velde te gaen’.²³

¹⁹ J.R. Bruijn, *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1998) 87.

²⁰ J.K. Oudendijk, *Johan de Witt en de zeemacht* (Amsterdam 1944) 110-111.

²¹ NA, SG, inv. nr. 3272. Resoluties 25 juli 1665.

²² Oudendijk, *Johan de Witt*, 120.

²³ NA, SG, inv. nr. 3272. Resoluties 25 juli 1665.

Uit de resolutie van 25 juli wordt duidelijk dat de gecommiteerden op de vloot nu duidelijk de representanten waren van de Staten-Generaal en daarmee ook officieel boven de vlootvoogden stonden. In de praktijk luisterden de gedeputeerden tijdens de krijgsraden, waar zij nu ook aanwezig waren, goed naar de adviezen. Het overgrote deel van de door de hoofdofficieren gegeven adviezen werd zonder enige tegenwerking in resoluties omgezet. Mocht er echter sprake zijn geweest van hevige discussies, dan hadden de gedeputeerden altijd het laatste woord. Dit blijkt wel uit het gegeven dat de adviezen van de hoofdofficieren met betrekking tot de nieuwe vlootbouwprogramma's geheel in de wind werden geslagen. Waar de vlootvoogden aandrongen op de bouw van grote driedekkers met tegen de 80 stukken geschut, daar kozen de gedeputeerden voor een kleinere variant, namelijk tweedekkers met omstreeks 50-60 stukken geschut. Deze waren wel altijd nog groter dan de bestaande schepen.²⁴

Het proces van machtsconcentratie duurde in 1666 voort. Het besogne voor de maritieme zaken kreeg in 1666 namelijk een uitgebreider takenpakket mee dan in 1665. Vrijwel het gehele maritieme beleid werd in hun handen gelegd. Dit lag met name aan de vage formulering van de taakomschrijving. Naast de al bekende punten, namelijk het instrueren van de hoofdofficieren en het bepalen van het rendez-vouspunt, kregen zij ook de opdracht

ook te resolveren op soodanige verdere saecken, als het Employj van deselve vlote int geheel, ofte ten deele soude mogen raecken, met den gevolge ende aanleven vandien, sonder daer verdere ruggespraeck daer over te houden, ofte daer van aen Hare Ho; Mo; nader rapport te doen²⁵

Het kwam er in de praktijk op neer dat de heren gedeputeerden zich ook gingen bemoeien met de rechtspraak op de vloot, de vaststelling van gevechtsinstructies, spionagemissies en de benoeming van nieuwe officieren. De Staten-Generaal bemoeiden zich met de aanwijzing van potentiële kandidaten, maar luisterden direct naar het advies van het besogne om De Ruyter als opperbevelhebber aan te stellen.²⁶ De Witt zag hiermee een

²⁴ Bruijn, *Varend verleden*, 98-99; Oudendijk, *Johan de Witt*, 141-142.

²⁵ NA, SG, inv. nr. 3273. Resoluties 13 maart 1666.

²⁶ In het tweede verbaal van 1665 geeft het besogne op 26 juli in de vergadering aan dat De Ruyter 'van alle hooft-officieren de bequaemste' werd geacht en daarom een

twaalf jaar oude wens in vervulling gaan. In de resolutie van 11 augustus 1665 werden de verhoudingen tussen de gedeputeerden en de vlootvoogd nog wel zwart op wit gesteld. De Ruyter werd namelijk in de resolutie expliciet geplaatst onder de ‘surintendentie vande heeren Huijgens, raetpensionaris De Witt, ende Johan Boreel’.²⁷

In 1666 ging het proces van machtsconcentratie veel verder. Toen de Staatse vloot in de Tweedaagse Zeeslag een nederlaag leed haastten De Witt en Van der Hoolck zich naar Texel om de schade te inspecteren en de vloot weer zo snel mogelijk paraat te krijgen. Van der Hoolck werd na enkele weken door de Staten van Utrecht teruggedroepen.²⁸ Doordat de rest van de commissieleden niet in de gelegenheid waren om werk te verrichten binnen het besogne, werd tussen 26 september en 23 oktober 1666 de raadpensionaris als enige naar de vloot gezonden, met behoud van alle taken en verantwoordelijkheden die de gehele deputatie had gehad. Het gehele maritieme beleid was hiermee in handen gelegd van slechts één man. Een passage op de eerste pagina van het bijbehorende verbaal is veelzeggend:

alsoo Wij niet minder als in ’t voorleden jaar (...) nodigh hebben geacht, dat door eenige weijnige personen, die wij betrouwen, dat Godt Almachtig met goedt beleid ende stantvasticheijt begaift heeft, onse autoritheijt bij representatie ende delegatie in ’s Lants Vloote gebracht (..). Soo ist dat Wij, ons betrouwende op de goede qualiteijten, wijsheijt, voorsichticheijt, beleid ende stantvasticheijt vande Heeren Johan de Witt, Raadtpensionaris van Hollandt ende West-Vrieslandt.²⁹

Een verdere concentratie van macht was niet meer mogelijk.

verzoek gestuurd zou worden voor zijn aanstelling als ‘chef ende opperhoofft’: NA, SG, inv. nr. 9237. Verbaal Huijgens, De Witt en Boreel 1665.

²⁷ NA, SG, inv. nr. 3272. Resoluties 11 augustus 1665.

²⁸ Oudendijk, *Johan de Witt*, 160-161. De reden hiervoor blijft onduidelijk.

²⁹ NA, SG, inv. nr. 9240. Verbaal Johan de Witt 1666.

Afb. 1: Verheerlijking van Cornelis de Witt na de Tocht naar Chatham. Rijksmuseum, Amsterdam.

'By God, I think the Devil shits Dutchmen!'

Hoewel het campagnejaar 1666 niet bepaald onsuccesvol was verlopen voor de Staatse vloot, rezen er bij de heren van de Staten van Holland toch vragen op over de noodzaak van regeringsfunctionarissen op de vloot. Het grootste succes, de overwinning in de Vierdaagse Zeeslag, was namelijk zonder een deputatie op de vloot tot stand gekomen. Blijkbaar was de aanwezigheid van een deputatie op de vloot niet van essentieel belang, zolang de vlootvoogden zich maar aan de afspraken hielden. Geheel als een verrassing kan de tegenstand daarom niet zijn gekomen. Daarnaast werden de tegenstanders van een vlootdeputatie in de kaart gespeeld door

veranderingen van het politieke klimaat. De Engelsen wilden namelijk onderhandelen over vrede.³⁰ Daardoor was de aanwezigheid van De Witt in Den Haag gewenst.

De Engelsen hadden duidelijk last gekregen van oorlogsmoeheid. Het begon eigenlijk al in de lente van 1665, toen Londen en andere delen van het land werden getroffen door de pest. Daar bovenop werden door een brand in een bakkerij uiteindelijk ongeveer 13.200 huizen in de as gelegd, goed voor een schadepost van rond de £7.000.000. Niet alleen waren dit moreel gezien zware klappen voor de Engelsen, ook de koninklijke schatkist werd nog eens een stuk lichter gemaakt. Financieel gezien konden de oorlogslasten niet meer worden gedragen, ook al kreeg Karel II nog wel £1.600.000 extra om de oorlog voort te kunnen zetten. De steun voor de oorlog kwam nu echter wel op een dieptepunt te staan, omdat de kooplieden de oorlog niet langer wilden steunen. Om de Staatse vloot te kunnen verslaan, moest een vloot worden uitgerust die minimaal net zo sterk was als in 1666, maar daarvoor waren de beschikbare middelen niet aanwezig, zodat in 1667 werd besloten om geen vloot uit te rusten. De meeste schepen van de Engelse oorlogsvloot lagen zodoende in de havens van Chatham en Harwich.³¹

De onderhandelingen in Breda, die op 25 mei 1667 waren gestart gingen moeizaam, omdat de Engelsen van de Franse dreiging gebruik wilden maken. Lodewijk XIV had zijn troepen aan de grens met de Zuidelijke Nederlanden gestationeerd. De Zonnekoning beweerde op nogal dubieuze gronden dat de Zuidelijke Nederlanden hem rechtmatig toekwamen en had dan ook de intentie deze gebieden in te nemen. De Engelse onderhandelaars Denzill Holles (1599-1680) en Sir Henry Coventry (1619-1686) gingen er vanuit dat ook de Republiek snel vrede wilde sluiten om zich zo snel mogelijk tegen de Franse annexatiedrift te kunnen wapenen. Zij stelden daarom onmogelijke eisen, in de hoop dat de Republiek akkoord zou gaan. Ze eisten bijvoorbeeld de soevereiniteit van de zee op. Dit kwam er in het kort op neer dat een Nederlands schip de vlag moest strijken voor een Engels schip. Hoewel Godefroi d'Estrades (1607-1686), de Franse ambassadeur in de Republiek, erop aandrong om de mogelijkheid tot vrede aan te grijpen, werd deze eis resoluut van de hand gewezen. De onwil van

³⁰ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War. International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum 2007) 163; Oudendijk, *Johan de Witt*, 180.

³¹ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 163-167, 176.

beide partijen om enige concessies te doen, zorgde voor een impasse in het onderhandelingsproces.³²

Al in 1666 waren de plannen om de Engelse vloot in het hart te raken en zo een goede onderhandelingspositie veilig te stellen concreet. Op 3 juli 1666 kwam immers de instructie voor de vloot om

haer coers [te] stellen nae ’s Vijants Vlote; Ende sal tot naerichtinge vande voornoemde Lieutenant Admirael dienen, datmen geerne soude sien, dat de voorsz Vijants op’t onvoorsients, ende noch in’t ongereede wesende, selffs ter plaetse daer de jongste advisen mede gebracht hebben, dat deselve was leggende wierde overvallen³³

Om dit mogelijk te maken werd in een vergadering tussen de gedeputeerden en de krijgsgaad besloten om in plaats van zeven kleine eskaders, drie grote eskaders te vormen onder Cornelis Evertsen, De Ruyter en Cornelis Tromp. Dit werd besloten om een beter overzicht te kunnen krijgen over het geheel van de vloot en de communicatie wat soepeler te laten verlopen.³⁴ Bij aanvang van de onderhandelingen in Breda waren de plannen voor een overtocht naar Engeland al in een vergevorderd stadium. Het enige wat nog geregeld moest worden, was een goede representant van de Staten-Generaal. Iemand wiens betrouwbaarheid en standvastigheid onbesproken was. Daarnaast was enige maritieme kennis noodzakelijk. De keuze viel uiteindelijk op Cornelis de Witt, de broer van de raadpensionaris. Aan de ene kant is deze keuze opmerkelijk te noemen, omdat Cornelis tot dan toe geen lid was van het besogne voor maritieme zaken en ook nog nooit als afgevaardigde naar de Staten-Generaal had gediend. Aan de andere kant was het wel zo dat Cornelis als oud-lid van de Admiraliteit van de Maze enige kennis van zaken had. Naar alle waarschijnlijkheid was zijn broer Johan de drijvende kracht achter zijn benoeming.³⁵ In de ogen van Johan zal er geen betrouwbaarder persoon te vinden zijn geweest. Op dezelfde dag van het begin van de onderhandelingen over vrede, werd de resolutie om Cornelis de Witt als gevolmachtigde op de vloot mee te zenden aangenomen.³⁶

³² Ibidem, 179-180.

³³ NA, SG, inv. nr. 9249. Tweede verbaal commissie 1666.

³⁴ NA, SG, inv. nr. 9248. Eerste verbaal commissie 1666.

³⁵ P.G. Rogers, *The Dutch in the Medway* (Londen 1970) 65-66; Oudendijk, *Johan de Witt*, 181-182.

³⁶ NA, SG, inv. nr. 3275. Resoluties 25 mei 1667.

De verkiezing van Cornelis de Witt tot gevolmachtigde op de vloot, bracht met name voor zijn broer Johan één groot voordeel met zich mee. Met zijn broer op de Staatse vloot had de raadpensionaris namelijk een vertrouweling aan het front die op de hoogte was van zijn plannen. Op deze manier was Johan in staat om achter de schermen de touwtjes in handen te houden. Daarnaast kon hij er zo op vertrouwen dat de geheimhouding redelijk goed werd bewaard, omdat de raadpensionaris het groepje ingewijden zeer klein kon houden. Ook het besogne voor maritieme zaken was zodoende niet van alle details op de hoogte.³⁷ Het is echter wel zo dat Cornelis niet geheel zorgvuldig was wat betreft het bewaren van geheimen. In een brief aan Cornelis, geschreven op 11 juni, tikte Johan zijn broer al op de vingers. Cornelis beschreef een dag eerder in een brief aan de Staten-Generaal namelijk de exacte positie van de vloot, samen met de windrichting ten opzichte van de ‘gedestineerde plaetse’. Met die informatie kon de eindbestemming van de vloot gemakkelijk achterhaald worden. Johan wees zijn broer er nogmaals op dat: ‘hoedanige clauseule, uw Ed; lichtel[ijk] can begrijpen dat niet en dienen te werden voorgelesen aen diegene voor welke de gedestineerde plaetse secreet is, ende secreet behoort te blijven’.³⁸

De correspondentie tussen de twee broers geeft duidelijk aan dat Johan de Witt achter de schermen probeerde zo veel als mogelijk was de touwtjes in handen te houden. De brieven aan zijn broer Cornelis voorafgaand aan de tocht staan namelijk vol met aanbevelingen en adviezen. In de al eerder genoemde brief van 11 juni schrijft Johan bijvoorbeeld dat ook de eventuele afwezigheid van Robbert Hollandt de tocht niet kon verhinderen. Robbert Hollandt was een Engelsman die in dienst was getreden van de Staatse vloot, omdat hij bekend was met de wateren voor Chatham en Harwich. Vooral op zijn aanwijzingen zou de tocht ondernomen worden. Maar ook zonder zijn aanwezigheid zou de missie dus worden voortgezet. Tekenend voor Johan is ook een toevoeging onderaan de brief: ‘Ick bidde dat mijne dienstige gebiedenisse gedaen moge werden aenden heere Lt. Adm. De Ruijter’.³⁹

Op 6 juni vertrok de vloot naar Engeland en het moment was daar om de krijgsraad op de hoogte te stellen van de missie. Zoals Aert van Nes

³⁷ Rowen, *John de Witt*, 124; Grever, ‘Committees’, 23.

³⁸ NA, Archief De Witt/De Witt-Beijerman (hierna: ADW), inv. nr. 4. Johan de Witt aan Cornelis de Witt, 11 juni 1667.

³⁹ *Ibidem*.

noteert in zijn scheepsjournaal werd de aanwezigen een eed van geheimhouding afgenomen en kregen zij de orders ook niet op schrift mee om lekken te voorkomen.⁴⁰ Nu de missie eenmaal begonnen was, bleek het voor de raadpensionaris ook lastig om invloed uit te kunnen oefenen op zijn broer. Deze kon onafhankelijk opereren, maar moest ook de krijgsraad mee zien te krijgen. Op 19 juni las Cornelis de Witt voor de laatste keer de instructies voor. In de dagen erna werd een begin gemaakt met het veroveren van de forten langs de Theems, wat redelijk voorspoedig ging, aangezien de verdedigingswerken niet bepaald in beste staat verkeerden. Cornelis ging met zeventien schepen richting Chatham, maar werden ter hoogte van Gillingham tegengehouden door een ijzeren ketting die over de rivier was gespannen. Hier voerde, volgens de overlevering, Jan van Brakel zijn beroemde kunststukje uit. Omdat hij door wangedrag van zijn manschappen bij Cornelis de Witt onder arrest was geplaatst, bood hij bij Cornelis aan om met zijn eigen schip de *Vrede* vooruit te varen. Onder hevige beschietingen wist Van Brakel een Engels schip, de *Agatha*, te veroveren. Waarschijnlijk brak een van de twee achtervolgende branders, vermoedelijk het schip *Pro Patria*, de ketting. De vernieling van de ketting maakte de weg vrij om enkele schepen buit te maken of in brand te steken. Onder meer de *Royal Charles* kon worden buitgemaakt.⁴¹

Het was Cornelis geweest die de actie had doorgezet. Om met zeventien schepen tegelijk door de nauwe doorgang naar Chatham te gaan, leek de krijgsraad een ongehoord risico. Cornelis de Witt besloot echter anders en kreeg uiteindelijk de rest van de krijgsraad mee, aangezien zij aangaven ‘dat sij vigoureuselijck souden helpen executeren alle ’t gene ick deselve soude gelieve te commanderen’.⁴² Op donderdag 23 juni nam De Ruyter het effectieve commando over. Samen met Cornelis stapte De Ruyter in een sloep om de situatie te gaan bekijken zoals die er op dat moment voorstond. Cornelis drong erop aan om van de verwarring aan Engelse kant gebruik te blijven maken door op een plek hogerop aan te vallen, daar waar andere koninklijke schepen lagen. Daarvoor moesten wel de kanonnen en walbatterijen bij Upnor Castle worden getrotseerd. Terwijl een paar fregatten Upnor Castle bestookten, gingen De Ruyter en Cornelis in een sloep de branders voort naar de schepen die onbeschermd bij het

⁴⁰ NA, SG, inv. nr. 9336, fol. 7r-7v.

⁴¹ Rogers, *The Dutch in the Medway*, 92-94; A. Scheffer, *Roemruchte jaren van onze vloot. 1665-1666-1667: de Tweede Engelse Oorlog* (Baarn 1966) 172-173.

⁴² NA, ADW, inv. nr. 4. Cornelis de Witt aan Johan de Witt, 23 juni 1667.

kasteel lagen. De branders wisten enkele kapitale schepen te verbranden zoals de *Loyal Londen*, de *Royal Oak* en de *Royal James*.⁴³ Zonder al teveel tegenstand was het de Staatse vloot gelukt om de Engelsen een uiterst gevoelige nederlaag toe te dienen. Zoals Van Nes het die dag in zijn journaal noteerde: 'het was overall victorie.'⁴⁴

Afb. 2: Spiegel van de *Royal Charles*, het Engelse vlaggenschip dat na de tocht naar Chatham naar de Republiek werd gesleept. De spiegel is nu nog te bezichtigen in een van de zalen van het Rijksmuseum te Amsterdam.

⁴³ Scheffer, *Roemruchte jaren*, 176-177.

⁴⁴ NA, SG, inv. nr. 9336, fol. 14r.

Besluit

Hoewel de geheimhouding van staatszaken in Europa in het algemeen en de Republiek in het bijzonder een uiterst moeilijke kwestie bleef, hoefde dit niet noodzakelijk te betekenen dat er ook niets van waarde geheim kon worden gehouden. Dat de geheime commissie voor maritieme zaken erin slaagde om de geheimhouding te bewaren kwam met name doordat in tijden van grote nood de besluitvorming in handen lag van een kleine groep van minimaal drie personen, een kleine kring van vertrouwelingen binnen de Staten-Generaal. Het interessante aan deze case study is echter vooral dat raadpensionaris De Witt erin slaagde om stukje bij beetje meer macht naar zich toe te trekken, wat uiteindelijk culmineerde in het besluit om hem alleen de praktische leiding te geven over het maritieme beleid. Het geeft aan hoe flexibel het besluitvormingsproces kon zijn, waardoor het efficiënt kon werken. Door de commissie voor maritieme zaken volmachten te geven liet de Staten-Generaal zich feitelijk buitenspel zetten. Daardoor kon de commissie onafhankelijk te werk gaan en kon een handvol mensen het beleid uitvoeren. Dit komt nog het beste tot uiting bij de besluitvorming rond de Tocht naar Chatham, waarbij de broer van de raadpensionaris de leiding kreeg. Gedurende de jaren 1665-1667 bleef de commissie de geheime zaken in zo klein mogelijke kring behandelen om zo de geheimhouding te bewaren. Dat dit een succesvolle strategie bleek, bewezen uiteindelijk de brandende Engelse schepen bij Chatham, een plannetje dat in eerste instantie door drie personen was gesmeed.